

Lutherstrid - gerne!

Anmeldelse af Frederik Stjernfelt, Syv myter om Martin Luther

Vind, Anna

Published in:
Foenix

Publication date:
2017

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Vind, A. (2017). Lutherstrid - gerne! Anmeldelse af Frederik Stjernfelt, Syv myter om Martin Luther. *Foenix*, 171-187.

FREDERIK STJERNFELT SYV MYTER OM MARTIN LUTHER

FOR
FØDEN

GYLDENDAL

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2017, s. 171–187

Lutherstrid – gerne!

*Anmeldelse af Frederik Stjernfelt, Syv myter om Martin Luther,
Gyldendal 2017.*

Anna Vind, professor MSO

Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-
IkkeKommerciel-IngenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Lutherstrid – gerne!

Anmeldelse af Frederik Stjernfelt, *Syv myter om Martin Luther*, Gyldendal 2017.

”Streit um Luther? Gerne!”. Det var titlen på et indlæg i Luther-jahrbuch 2009, skrevet af professor i Tübingen Volker Leppin som svar til Göttinger-professoren Thomas Kaufmann, der havde kritiseret Leppins Lutherbiografi fra 2006 skarpt. Luther er en skikkelse, som sætter sindene i kog og indgyder til voldsom og til tider også følelsesladet diskussion. Hvorfor mon? Fordi han faktisk fik kolossal betydning for de vesteuropæiske samfund i tiden efter 1517. Det tvivler ingen på. Men hvad var det egentlig han sagde, som satte sig spor? Det er stridens kerne. Og dén strid handler naturligvis om forståelsen af Luthers egne skrifter og historiske samtid – i bevidsthed om, at samme strid aldrig ophører, fordi analysen af historiske tekster er evigt uafsluttet. Det betyder naturligvis ikke, at der ikke kan siges lodret forkerte og usammenhængende ting på baggrund af disse tekster og konteksten.

Frederik Stjernfelt optrådte allerede i Kritik i 2010 med en provokerende artikel om Luther og en tilsvarende provokerende redaktion af samme nummer af tidsskriftet. Jeg har ladet mig fortælle, at han i de mellemliggende år har holdt foredrag om den skrækkelige Luther rundt om i landet, og nu er han så på banen igen med nogle af de samme pointer i en lidt mere udstrakt form. Han taler selv om en ’pamflet’ (165).

Flere kritiske svar på både artiklen fra 2010 og på pamfletten fra 2017 har allerede set dagens lys. I 2011 skrev Katrine Winkel Holm en nuanceret artikel i Tidehverv, hvor hun bl.a. undersøgte nogle af Stjernfelts påstande om Luthers syn på kvinder og hans

forhold til religiøse modstandere.¹ Og Peter Tudvad har anmeldt den nye bog på bloggen Eftertryk; en velovervejede og grundig anmeldelse,² som har givet anledning til svar fra Stjernfelt og yderligere en replik fra Tudvad på samme blog. Jeg vil ikke her gentage synspunkterne fra disse debatter (til sidst kommer jeg ind på nogle af de samme pointer som Winkel Holm), men vælge to ting, som jeg finder det vigtigt at pege på i lyset af Stjernfelts bog: Det ene er Luthers teologiske ærinde, spørgsmålet om, hvad der drev ham, da han i sin tid valgte at stå fast på sine synspunkter. Og det andet er spørgsmålet om, hvad der skete efter 1525 og 1530, da Luther og Melancthon begge endte med at bakke op om at straffe grupper af anderledes troende, særligt døberne. Stjernfelt fremholder nemlig disse to emner, det første ved dets fravær, det andet direkte.

Det er tydeligt, at det første, nemlig Luthers teologiske anliggende, ikke interesserer Stjernfelt. Det er helt overfladisk behandlet i bogen, uanset forståelsen af dét danner det bedste udgangspunkt for at tilegne sig, hvad og hvordan Luther tænkte. Det andet, altså den ældre Luthers syn på grupper af anderledes troende, er det, Stjernfelt hæfter sig allermest ved og udpeger som centralt for at forstå Luther, sådan som han selv gør: som tyrannisk og autoritær, besat af ønsket om at indføre en gudstat på jorden, der er indrettet lige præcis efter hans hoved.

Stjernfelts Luther

Før jeg tager fat på at sige noget om disse ting, vil jeg kort fremhæve nogle centrale udsagn i bogen for at illustrere dens karakter

¹Katrine Winkel Holm, "Lutherhetzen og den bundne samvittigheds frihed", *Tidshverv* 2011/7, 140-149.

²Peter Tudvad, "Martin Luther: reformator, rebel, reaktionær", 3. maj 2017.

og for at få Stjernfelts pointe, som jeg opfatter den, til at fremstå klart.

I sit afsluttende kapitel om Luther som et barn af sin tid (109ff) konkluderer Stjernfelt, at det er ”overraskende at se, at Luther næsten konsekvent, hvad alle emner angår, står i det mest forfølgelsesgejle, intolerante og autoritære hjørne af sin samtid” (110). Iflg. Stjernfelt stod Luther hårdt på det konsekvente princip om, ”at det han ikke brød sig om, var djævelens værk og skulle udryddes” (118). Efter at have nævnt en række efter Stjernfelts mening mere spiselige tænkere fra 1500-tallet, fx Paracelsus og Machiaveli, fortsætter han: ”der var ingen tidsånd, der dikterede Luther at blive den helt særlige stakåndede og blodgejle dommedagsprædikant, som han faktisk blev” (119). Stjernfelt gør en enkelt indrømmelse, men den er uden betydning for hans konklusion:

Jeg vil ikke afvise, at der ud fra Luthers mangfoldige skrifter kan destilleres sofistikerede teologiske pointer, der kan vejlede, trøste og fornøje de troende. Men der er ikke meget, hverken i denne teologi eller i Luthers praktiske politik, der peger i retning af demokrati, frihed, retsstat og modernitet. Faktisk ingenting, så vidt jeg kan se (120).

I slutningen af bogen konkluderer Stjernfelt derfor, at Luthers tanker kun havde afledt og utilsigtet positiv effekt (161 ff.) ved at føre til religiøs pluralisme, alfabetisering, egentlige frihedsbevægelser og statsstyret socialforsorg. Han slutter af med at fremholde den gåde, det således er i hans øjne, at ”danske lutheranere”, ”præster og teologer” alias ”disse professionelle troende” ”som flest er gode og sympatiske demokrater – når de har den dystre åndshistoriske bagage de har”? (157). De er øjensynlig ikke altid klar over radikaliteten af Luthers doktrin, siger han og spørger,

om det kan være, fordi man måske læser ”et sirligt og friseret udvalg af Luther på teologistudiet”? Måske kan det også være, fordi præsterne er ’lønnede som embedsmænd til at hylde Luther, så de næsten er tvunget af jobbeskrivelsen til at få det til at lyde som om han står bag alt godt” (160)? Et endeligt svar på gåden kan han ikke give – det skulle da lige være, at Grundtvig har eksisteret i mellemtiden og med sit iflg. Stjernfelt angelsaksisk forankrede frihedsbegreb har fungeret som en redning for de danske teologer (125/160).

Citaterne taler for sig selv, insinuerende og respektløse over for andre fagligheder og universitetsstudier som de er. Selve kernen i dem, nemlig at Luther nærmest må opfattes som fanden selv i forklædning, taler sådan set også for sig selv, i hvert fald for den, der har brugt måneder eller ligefrem år på at studere denne mærkelige og fascinerende åndsperson.

Som eksempel på et ganske anderledes syn på Luther kan man læse en tidligere idéhistoriker, som jeg vender tilbage i det følgende, og som havde en anden uddannelse og baggrund end Stjernfelt, nemlig Johannes Sløk. Han skrev følgende i 1959:

I 1500-tallets første halvdel virkede den mand, der mere end nogen var med til at hidføre den nye situation, og som uden nogen sammenligning har været sin tidsalders originaleste tænker. Når Luther bryder med pavekirken og skaber en modkirke af langt større omfang og soliditet end de sektdannelser, der fra tid til anden havde brudt med kirkeenheden, da var det ikke foranlediget af divergerende meninger om et eller flere nok så vigtige detailspørgsmål. Det er i virkeligheden begrundet i en helt afgørende ændring i de bærende synspunkter – og altså for så vidt fuldt berettiget ... Når han forkaster katolicismen, skyldes det, at han selv må bryde sig vej ud af den og i et personligt op-

gør, der er et af de mest spændende filosofisk-teologiske dramaer i Europas historie, må finde sin vej frem til en ny grundanskuelse”.³

Luthers ærinde

Det er ikke nemt at få greb om Luthers centrale anliggende. Hans forfatterskab fylder over hundrede store tekstkritiske bind på latin og tysk, som det godt kan lade sig gøre at læse, ligesom det kunne lade sig gøre at skrive dem. Men det er vanskeligt selv for den flittigste forsker at have overblik over og styr på det hele. Jeg vælger i det følgende primært at holde mig til et enkelt skrift af Luther, og ikke som Stjernfelt at zappe rundt i hele forfatterskabet for at finde de udsagn, der passer bedst til mit ærinde – det kan man jo ellers i disse online-tider. Jeg vil først, med henvisning til Sløk og til egne tidligere arbejder om Luther, forklare, hvad det var, der primært optog Luther, og som gjorde, at han måtte sige fra over for den skolastiske teologi, den kirkelige praksis og senere også over for de nye radikale bevægelser. Derefter vil jeg gengive hans ræsonnementer om kristendom og samfund, som de kom til udtryk i 1530, da bruddet med romerkirken var en realitet, og forholdene for både gamle og nye menigheder var kaotiske. Her byder hans udlægning af salme 82 sig til, en tekst, som allerede Katrine Winkel Holm havde fremme i 2011, og som Stjernfelt også selv henviser til.

Frederik Stjernfelt bruger de første 28 sider af sin pamflet på at gengive, hvad der skete i årene omkring 1517. Han skriver, at 'troen alene' er vigtig for Luther, og at afvisningen af gerningerne står i centrum (17). Han nævner også, at troen ikke er noget mennesket selv præsterer, den er en nådegave fra Gud. Gud alene er altså ansvarlig for frelsen, ”han afgør selv, hvem han giver nåde til

³Johannes Sløk, *Kristen moral før og nu* (Reitzels forlag, 3. udg. 1969), 145-146.

– og de, der får nåden, kan ikke afslå den” (18-19). Men senere gør Stjernfelt så alligevel mennesket til handlende i sin egen tro, når han videre forklarer, at man

skulle bygge sin tro på skriften alene ... Skriften skulle tages bogstaveligt og var ubetinget sand – i andre religioner kaldes det fundamentalisme. Og det vigtigste skrift var Ny Testamente om Kristi liv og budskab ... Det er dét, man skal tro på for at blive frelst: ... Kristus alene. Han tager alle vore synder på sig, for at vi kan blive frelst. Man kan ikke undgå at synde ... men hvis man tror, kan man løskøbes fra denne synd – ellers ikke. Det betyder, at synd ikke behøver løskøbelse og at den kristne på en og samme tid er retfærdiggjort og synder ... Synd udgør ikke i sig selv nogen forhindring for frelse: 'Vær en synder og synd kraftigt...' som Luther udbrød i et brev til vennen Melanchthon” (19-20).

Giv mening til disse udsagn, hvem der kan: Hvordan hænger det sammen, at Gud alene giver troen, og mennesket samtidig selv handler med sin tro og fundamentalistisk bygger den på Skriftens udsagn om Kristus? Hvordan hænger det sammen, at troen kan løskøbe fra den synd, som vedblivende er der, og som – siger S. i den næste sætning – ikke behøver løskøbelse? Hvorfor tager Kristus menneskers synd på sig, for at de kan blive frelst, når synden faktisk ifølge Stjernfelt ikke i sig selv udgør en forhindring for frelse. Hmm, mon Stjernfelt selv forstår, hvad han skriver her?

På disse sider i Stjernfelts bog er der ingen henvisninger til tekster fra Luthers hånd, som Stjernfelt har studeret for at kunne gengive hans pointer. Vi ved derfor ikke, hvad han bygger sin gengivelse på. Én teksthenvi sning om troen og friheden fra gerningerne finder vi lidt længere henne, hvor Stjernfelt citerer skriftet *Om et kristenmenneskes frihed*:

den frihed, der tales om, er friheden fra at skulle yde nogen gerning eller værk (bortset *fra* troen) for at blive frelst: 'Altså ser vi, at et kristent menneske har nok i troen, behøver intet værk for at være god; behøver han ikke mere noget værk, så er han visselig løsgjort fra alle bud og love; og er han løsgjort så er han visse- lig fri. Det er den kristne frihed, troen alene, der ikke indebærer, at vi kan dovne eller gøre onde ting, men at vi ikke behøver noget værk for at opnå godhed eller salighed' (24-25).

Stjernfelt lader citatet stå uden at kommentere det yderligere – skønt det jo ellers er et tankevækkende udsagn – og hæfter sig kun ved, at det hverken fører til politisk frihed eller religionsfri- hed. Og så gør han – igen – mennesket til den handlende i troen, når han i parentes peger troen ud som den eneste nødvendige gerning, selvom han jo tidligere faktisk *har* lagt mærke til, at Lut- her ofte understreger, at troen er Guds gerning.

Vender man sig til Sløk, så siger han noget helt andet om Lut- hers trosbegreb:

Når Gud nu engang har valgt det virkeligt guddomme- lige uden videre at tilgive mennesker, da er det et ud- tryk for den mest grænseløse vantro ikke at ville mod- tage den. Til tilgivelsens ord svarer fra menneskets side kun én holdning: den blot modtagende tro. Derfor er tro et nøgleord for Luther. Tilgivelse og tro svarer til hinanden. Tro er efter Luthers opfattelse ikke nogen form for præstation. Det er snarere det eneste rette ud- tryk for, at mennesket har opgivet alle sine præstatio- ner, ja, har opgivet sig selv og alt hvad det står for, for i stedet at tage sin tilflugt til noget andet, til Jesus, der taler tilgivelsens ord. Det er almindeligt at oversætte ordet tro, således som Luther anvender det, til ordet tillid. Tro er tillid, nemlig til en anden. Det er jo også

meget rammende, men man må forstå det i sin fulde dybde: det er den tillid til en anden, der samtidig er den dybeste mistillid til en selv.⁴

Luther kæmpede med modstandere først fra romerkirkelig side og i løbet af 1520'erne også fra nye vaktens side og udformede sit begreb om troen i lys heraf.⁵ For de romerkirkelige teologer var Luthers pukken på troen alene som det afgørende for modtagelsen af frelsen en underminering af kirkeinstitutionen, og det var utiladeligt. For de nye vakte, både dem Luther betegnede som sværmerne (fx Karlstadt, Müntzer, Zwingli) og for døberne, var en sådan henvisning til troen alene – som de forstod som en henvisning til personlig overbevisning – og den deraf følgende underminering af kirkeinstitutionen en gave. De ønskede nemlig at skabe nye kirkesamfund bestående af de sande troende afsondret fra de omgivende vantro. Luther så farerne ved begge synspunkter. I romerkirkelig sammenhæng blev kirken en religiøs magtfaktor, der herskede over sjælene. I de nye, vakte samfund lå den religiøse magt hos de ledende troende, som med henvisning til deres personlige oplevelser angav, hvad der kendetegnede sand tro. Begge fortolkninger var i Luthers øjne farlige, fordi de placerede den religiøse autoritet i hænderne på de bestemte mennesker, der havde definitionsmagten.

Over for sværmerne og døberne – modstanderne 'fra egne rækker' så at sige – hævdede Luther, at man ikke skal iagttage og erklære sig højlydt om sin egen tro.⁶ Man skal heller ikke give sig til at tænke om troen som en præstation, der er nødvendig for gudsforholdet. Når Kristus siger i dåbsbefalingen, at ”den, som tror og

⁴Sløk, *Kristen moral før og nu*, 151.

⁵For det flg. jf. Anna Vind, ”Den Nye Luther” i *Paulus plus - fire prismere på den nye Paulus* (Det Teologiske Fakultet, København 2012), 81-134.

⁶Den følgende passage til og med note 9 er citeret direkte fra Vind, ”Den nye Luther”, 113.

bliver døbt, skal blive frelst” (Mark 16,16), så siger han ikke ”den, som ved, han tror”, men bare ”den som tror”. ””Vi skal tro”, siger Luther, ”men vi hverken kan eller skal vide, at vi gør det”.⁷ Hvordan skulle vi kunne det, spørger Luther og henviser til den forvirrede mand, der lader sig gendøbe, fordi han er i tvivl om sin tro som barn, men den næste morgen siger han til sig selv ”Nej, nu føler jeg først, at jeg tror rigtigt, i går troede jeg i sandhed ikke ordentligt”.⁸ Det er skruen uden ende, hvis man taler om troen på den måde. Det er tværtimod tit sådan med troen, siger Luther, at den, som mener, at han tror, slet ikke tror, og ”omvendt: Den, der mener, at han ikke tror, men fortvivler, han tror allermost”.⁹

Man kan spekulere længe over disse udsagn, som jo er ganske vanskelige, men Sløks bud på en forståelse af troen hos Luther kaster et godt lys over Luthers pointe. Troen er hos Luther ikke noget i sig selv, den er i stedet det at hengive sig til en anden, nemlig Kristus. Den er tillid til, at det, han sagde og gjorde, har afgørende betydning for menneskers liv. Det vil sige, at troen er dét at høre og stadig på ny at høre om ham og hans betydning. Hvordan troen så konkret fremtræder for hver enkelt, gives der ikke nogen fast opskrift på, sådan som vi så Luther forklare det ovenfor. Jo mere mennesker bryster sig af deres tro, jo mere vantro er det oftest udtryk for, mens den sande tro snarere kommer til udtryk som tvivl og usikkerhed. Eller omvendt, jo mere mennesker tvivler for ad den vej at fremstå troende, jo mere vantro, mens den, der ydmygt og trygt hviler i tilliden til Kristus, for alvor tror. Troen er ikke forankret i en bestemt erfaring, men ligger uden for den enkelte – i budskabet om Kristus.

7WA 26, 155,25-28.

8WA 26, 154,35-36.

9WA 26, 155,18-21.

Hvis man forstår Luthers tale om troen sådan – og husker at lægge mærke til den sidste pointe hos Sløk om, at troen er tillid til en anden samtidig med den dybeste mistillid til én selv – så forstår man også, at det er en tale om troen, der aldrig som Stjernfelt siger det, kan have 'et ondartet potentiale' (52). Da Luther vendte sig mod romerkirken og mod dem, han kaldte sværmere, så vendte han sig netop mod ideen om, at kirken eller troen satte skel mellem troende og vantro, mellem Guds børn og djævleyngel (jf. Stjernfelt, 52 nederst). Skellet mellem tro og vantro, retfærdighed i Kristus og synd går inde i hvert enkelt på én gang retfærdige og syndige menneske, dét er pointen hos Luther. Derfor kan ingen mennesker endegyldigt gøre sig til dommer over andre troende eller vantro, ingen kan afgøre, om sand eller falsk tro er til stede hos andre – for det kan de ikke engang afgøre for eget vedkommende. Derfor afhænger kristendommens tilstedeværelse ikke af en bestemt ydre kirke eller af en bestemt indre tro, men af, om ordet om Kristus er til stede. Det var dén lutherske pointe, Grundtvig videreførte i sin fremhævelse af det levende ord som kristendommens eneste autoritet. Ordet om Kristus skal have frit løb i prædiken og sakramenter 'for brødrenes frelses skyld'.¹⁰ Det var det altafgørende for Luther.

Luthers betoning af ordet og i sammenhæng dermed hans skriftprincip skal forstås nuanceret og ikke som Stjernfelt gengiver det, jf. ovenfor. Luther mente, at der egentlig kun var én 'skrift', og det var Det Gamle Testamente. Det Nye Testamente er derfor ikke 'det vigtigste skrift', det var en mundtlig prædiken, der forklarede Det Gamle Testamente. Ny Testamente kastede lys over Gammel Testamente, fortællingen om Kristus som Guds udsendte var nøglen til den jødiske bibel. Skriften alias bogen var derfor for Luther ikke identisk med Guds ord. Ordet om Kristus er

¹⁰WAB1, 71, 42.

bevidnet i Bibelen, men det gør ham ikke på nogen måde til fundamentalist. Luther kunne finde på at øve decideret kritik af bibelske skrifter. Der var nogle, han klart foretrak frem for andre. Og han var pinligt bevidst om, at han ikke havde patent på at fortolke de bibelske tekster. Det ser man, hver gang han påbegynder en ny forelæsning. Altid understreger han, at han her giver sit – ikke udtømmende – bud på bibeltekstens betydning.

Luther og modstanderne

Måske anser Stjernfelt det ovenfor fremførte for at være 's sofistikerede teologiske pointer, der kan vejlede, trøste og fornøje de troende'. Hvorom alting er, så får vi her en anden indgang til at forstå Luthers reaktion over for sine modstandere. Dén pointe, som Stjernfelt er så optaget af, nemlig at "kættere imod hans [i.e. Luthers] egen lære kategoriseres som blasfemikere og skal ikke bare forbandes, men dræbes" (53), den falder der et andet lys over, når man har forstået, hvad Luther tænker om Kristus og troen og dernæst omhyggeligt læser hans fortolkning af salme 82 fra 1530.¹¹

Stjernfelt henviser som sagt selv til den nævnte tekst, så han har vel læst den. Han anfører teksten der, hvor han antyder, at Luther i 1530 svigter sin tidligere forestilling om det almindelige præstedømme, som angiver, at hver enkelt døbt modtager evangeliet direkte fra Gud og kan give det videre til sin næste. I 1530 fremholder Luther, at det særlige præsteembede er helt afgørende – noget han også havde gjort tidligere. Ingen kan stille sig op på eget initiativ og prædike, man skal kaldes dertil, og hvervet skal sanktioneres af øvrigheden. Det bliver for Stjernfelt til, at Luther her vha. af den synlige kirke vil "ensrette de troendes tro forstået som deres ydre adfærd, med henblik på at forhindre synd og presse dem så langt hen imod den rette tro som institutionelt muligt"

¹¹WA 31, 189-218.

(64). Præstens opgave er iflg. Stjernfelt udover at forkynde evangeliet og forvalte sakramenterne ”at forme den troendes adfærd på en lang række måder og så at sige skubbe og tvinge ham til at opføre sig, som om han var rettroende” (65). Stjernfelt ved godt, at Luther ikke siger, at man kan tvinge dem til at tro, ”det sidste indre spring måtte de selv foretage. Det eneste i kirken, staten ikke har magt over, er derfor ordet, skriften” (64). Ja, netop. Måske skulle der have været arbejdet lidt mere med, hvad der ligger i den pointe. Men efter de nævnte udsagn beskæftiger Stjernfelt sig ikke yderligere med salmefortolkningen.

Det er interessant, at man kan hæfte sig ved så forskellige ting i en tekst – men det er naturligvis det, der gør, at tekster stadig må fortolkes på ny. Luthers fortolkning af salme 82 peger for mig at se på, hvilke vanskeligheder han måtte gennemtænke efter de første omtumlede reformationsår. Og det er også en tekst, der i dén grad siger noget om den fornyelse, som Luther forestillede sig, at reformationen på det samfundsmæssige plan kunne være. Om det, altså samfundsomvæltningen, så reelt ville blive virkelighed, var Luther selv i tvivl om. Salmen slutter med en apokalyptisk henvisning til Kristi rige som det eneste sande, efter at Luther er kommet med en strøm af beklagelser over de eksisterende forhold.

I indledningen beskriver Luther, hvordan alting er blevet vendt på hovedet. Hvor det før var kirken, der havde den øverste magt over konger og fyrster, så er det nu omvendt. Den korrumpere religiøse magt er væltet af pinden, og den verdslige magt, som har fået til opgave at sørge for lov og orden, er trådt i stedet. Disse fyrster, som hersker af Guds nåde, det vil sige gudfrygtigt og ydmygt, har til opgave at sørge for at holde orden i Guds skabte verden, de har tre opgaver, som Luther eksemplificerer med templet, hospitalet og borgen. De skal sørge for at Guds ord kan blive

fremført frit og hørt (templet), de skal se til at fattige, forældreløse og enker får hjælp (hospitalet) og de skal sikre fred for landets undersætter (borgen).

Undersætterne må ikke gøre oprør mod fyrsten, de skal underordne sig ham og tjene ham. Men fyrsten på sin side er ikke dermed helliget, han vil blive irettesat og straffet af Gud, hvis han forbryder sig. Det kunne lyde som en faktisk fredning af fyrsten, men det er det ikke. Gud er nemlig ikke bare en eskatologisk størrelse, han er til stede i sit ord, det ord, som præsterne har til opgave at fremføre og holde i hævd. Præsterne har derfor en vigtig korrigerende funktion over for fyrsten. De har pligt til at mande sig op og sige fra offentligt, hvis han er på galt spor.¹²

Midt i teksten spørger Luther selv, om fyrsten har pligt til at forhindre vranglære og kætteri, når han nu har til opgave at sørge for, at ordet har frit løb.¹³ Det er tydeligt, at det er en vanskelig sag for Luther, eftersom han jo selv har fremført noget, nogle andre anså for kætteri, og ikke har ment, at han skulle straffes derfor, tværtimod. Han siger endda selv i teksten, at det, han her diskuterer, jo kan vendes imod ham selv og hans folk og give frit spil til deres modstandere, hvor de måtte have fyrstemagten.¹⁴ Men Luthers svar til det er, at der kan ikke handles under hensyntagen til tyranner.

Der ér iflg. Luther fire tilfælde, i hvilke fyrsten har pligt til at reagere over for falsk lære.¹⁵ 1) Det første tilfælde gælder oprørske religiøse bevægelser, som ikke respekterer samfundsordenen, folk,

12WA 31, 196,4-197,14.

13WA 31, 207,33 ff.

14WA 31, 213,7-22.

15Det er især denne del af teksten, Katrine Winkel Holm går i dybden med og læser i lys af Luthers tidligere, mere liberale ytringer om sagen fx i skriftet *Von Weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei* (1523). I hendes artikel får man således indblik i, hvordan Luthers synspunkt ændrede sig i løbet af 1520'erne.

som fx er tilhængere af fælles ejendomsret eller ikke vil underlægge sig øvrigheden. Sådanne folk skal straffes af samme øvrighed – og Luther henviser her til Rom 13,1-2.

2) Det andet tilfælde gælder ikke-kristne forkyndere. Det er folk, som fx tyrkerne eller døberne, som modsiger vedtagne kristne dogmer formuleret i trosbekendelsen og fastholdt langt tilbage i tid i hele den kristne verden, fx at Kristus er Gud og ikke bare en mand eller en profet. Sådanne folk skal beskyldes for blasfemi og straffes som sådan. Lige sådan, hvis de siger, at mennesker selv skal gøre fyldest for deres synd i stedet for Kristus, eller at de dødes opstandelse eller det evige liv ikke findes, eller at der ikke er noget helvede. Deres forbrydelse er, at de obstruerer ordets frie løb blandt de kristne, og således nyder godt af de kristnes civile ordening, samtidig med at de undergraver dens åndelige fundament. Det betyder ikke, at de skal forhindres i at tro, hvad de vil. Men de skal forhindres i åbent at prædike deres vranglære. Hvis de insisterer, siger Luther, må de forvises.

Endelig mener Luther, 3) at fyrsten skal bringe orden og sørge for, at der ikke er ødelæggende indre-kristne diskussioner. Fyrsten bør sikre, at forkyndelsen er troværdig og ikke forvirrende, og han må derfor med henvisning til skriftens vidnesbyrd afgøre sig for, hvilken 'kirke', der skal have lov at sætte præg. Om det fx er den romerkirkelige eller den nye evangeliske. Her foregriber Luther – som Katrine Winkel Holm også påpeger – den senere ordening om *cuius regio, eius religio*, indstiftet ved den augsburgske religionsfred 1555. Og 4) fyrsten skal forhindre, at der er kirkelige diskussioner om fuldstændigt ligegyldige ting, fx klæder, skikke eller praksis, som skaber forvirring og usikkerhed i befolkningen.

Når Stjernfelt angiver, at "kættere imod hans egen lære kategoriseres som blasfemikere" (53), så er det ikke præcist, i hvert fald ikke ud fra ovennævnte tekst. Luther anfører omhyggeligt det

eneste, han mener, KAN anføres som autoritet og målestok for, om der er tale om kristendom eller ej, nemlig Guds ord, som det er gengivet i trosbekendelsen, en af de ældste og mest prøvede formuleringer (det er i parentes bemærket helt parallelt til, hvad Grundtvig gjorde, da han fremholdt fadervor og den apostolske trosbekendelse som de tidligste vidnesbyrd om det levende ord og derfor som kristendommens rettesnor). Det er altså ikke Luthers 'egen lære', men kristendommens kerne, Luther henviser til. Endvidere skelner han i teksten omhyggeligt mellem indre-kristelige stridigheder og stridigheder med, hvad han vil betegne som egentlige kættere. Det er kun de sidste, der er blasfemikere, ikke de første.

Hvorfor overvejer Luther alle disse ting i 1530? Det gør han naturligvis belært ikke bare af bondekrigen, men også af visitationerne i Sachsen og af vanskelighederne i forholdet mellem romerkirken og de nye evangeliske kirkedannelser. Det er gået op for ham, hvilket uoverskueligt scenarie han har været med til at sætte i gang. Han er klar over nødvendigheden af at skabe orden i kaos, så man på den ene side ikke vender tilbage til tidligere tiders kirkelige tyranni, men på den anden side sikrer, at befolkningerne, hvis liv og skæbne i Luthers øjne afhæng fuldstændigt af deres sjælefred og frelse, ikke tabes på gulvet. Han forsøger her både at knæsse et begreb om indre trosfrihed og ydre kirkelig orden, og om et verdsligt styre, der tager hånd om samfundet som helhed (frelse, forsorg, fred). At det så ikke er det samme som senere tiders begreb om religiøs tolerance eller egentlig religionsfrihed, siger sig selv, disse forestillinger blev til efterhånden som en konsekvens af den religiøse pluralisme, som ikke mindst blev affødt af netop Luther.

Det er velkendt, at Melanchthon i 1531 stod i spidsen for udformningen af et vejledende retligt dokument til fyrsternes brug,

som Luther også underskrev, og som sanktionerede dødsstraf vendt mod døberne.¹⁶ Reformatorenes overvejelse var, om udvisning eller dødsstraf ville være det rigtigste. Hvis man plæderede for udvisning, sendte man bare problemet videre til andre egne. Hvis man talte for dødsstraf, afgjorde man disse folks skæbne endeligt – og forhindrede dem dermed i at nå til omvendelse. Luther var fortrinsvis fortaler for udvisning med henvisning til argumentet om omvendelse. Han havde tidligere kritiseret den romerkirkelige praksis med kætterbål voldsomt med henvisning til, at ord skal bekæmpes med ord, ikke med sværd. Men i 1530 var tingene spidset så meget til, at han mente der var brug for egentlig juridisk regulering. Derfor satte han sit navn under det retlige dokument. Nogle af de døbere, der blev ramt af dødsstraffen, var dem, Luther mente gjorde sig skyldige i verdslig uro, fordi de satte sig op imod den borgerlige orden. Men også blasfemi kunne ende med halshugning af den tiltalte, hvis vedkommende var helt uimodtagelig over for belæring.

Luther i 2017

Så JA, Luther støttede straf af ikke-kristne, hvis de prædikede offentligt. JA, han var – og blev især med tiden – stærkt fjendtlig over for jøder. Og JA, Luther havde et gammeldags syn på kvinder og fremhævede det patriarkalske samfund. Luther frygtede djævelskab og dermed også besatte mennesker, alias hekse. Luther støttede en stærk fyrstemagt, som skulle beskytte kirken. Luther fastholdt ubetinget lydighed over for øvrigheden. Luthers tænk-

16Jf. Winkel Holms artikel og henvisningerne her til Gottfried Seebass oplysende artikel, "Luther Stellung zur Verfolgung der Täufer und ihre Bedeutung für den deutschen Protestantismus" i *Die Reformation und ihre Aussenseiter. Gesammelte Aufsätze und Vorträge. Zum 60. Geburtstags des Autors herausgegeben von Irene Dingel unter Mitarbeit von Christine Kress* (Vandenhoeck und Ruprecht 1997), 267-282.

ning blev i eftertid brugt både i gode og i forfærdelige sammenhænge, både i den fremspirende oplysning og i den tyranniske nazisme.

Men selvom der er ting, der er uforståelige og uforklarlige for os, så vi i dag må forholde os afvisende til dem, så skal det ikke forhindre os i at få øje på, hvad han OGSÅ sagde. For JA, Luther pegede på menneskelig selvtilstrækkelighed og ondskab som noget almenmenneskeligt og vendte sig mod hykleriske fromhedsbestræbelser. JA, Luther frisatte den enkeltes samvittighed fra bundetheden til sig selv og andre menneskers magtudøvelse og frisatte dermed den enkelte til at være til for andre mennesker i hverdagslivet. Luther udøvede en markant kritik af politisk og religiøst magtmisbrug, samtidig med at han fastholdt, at politisk magt og ydre kirkeordning er nødvendige for at undgå kaos. Luther sondrede mellem, men adskilte ikke verdsligt og åndeligt regimenter, det første skulle håndtere det borgerlige liv, det andet gudsforholdet. Gudsforholdet havde samtidig betydning for det borgerlige liv, fordi det handlede om den enkeltes forhold til næsten. Og det borgerlige liv havde betydning for gudsforholdet, idet der i ordningerne dér blev sørget for, at evangeliet kunne blive forkyndt og ikke blev forvansket. Og endelig JA, Luther slog til lyd for skolegang for alle og for gode muligheder for videregående uddannelse og fastholdt øvrighedens pligt til at sørge for de svage.

Det er derfor efter min mening noget af en påstand at konkludere som Stjernfelt, at Luthers tanker var entydigt negative og kun utilsigtet havde positiv betydning. Det vil jeg gerne strides om. Men præcis hvilken positiv, såvel som negativ betydning hans tanker så endte med at få for eftertiden, og hvordan de fik det, dét er en anden diskussion.